

VUK KARADŽIĆ KAO IZVOR ZA DRŽAVNOPRAVNU ISTORIJU

I deo (predustanički i ustanički period)

Svako dublje poniranje u delo Vuka Karadžića pokazuje da je ono značajan izvor ne samo za jezička, etnološka i sociološka istraživanja, već i za istorijska. Za istoričare države i prava Vuk je zanimljiv već i zbog same činjenice da je savremenik, a često i aktivan učesnik događaja u Srbiji prve trećine XIX veka — perioda koji će ostaviti krupne tragove na njen kasniji državnopravni i politički razvitak. Kao pisar na raznim mestima, sekretar Sovjeta, carinski službenik, sudija u Brzoj Palanci, član zakonodatelne komisije i prezident beogradskog suda, a nadalje kao proučavalac celokupnog života Srba, Vuk nije mogao da ostane samό nemī posmatrač nastajanja i izgrađivanja srpske države. Na to ga je, uostalom, na izvestan način obavezivala i narodna tradicija usmene istoriografije negovana kroz vekove u epskoj poeziji. I kada je posle sloma Ustanka nastavio da stalno živi u Beču, Vuk nije odvajao svoje misli i interesovanje od Srbije u kojoj je više puta boravio kraće ili duže vreme, dočekivan od kneza i njegove okoline nekad sa neskrivenim podozrenjem, pa i otvorenim omalovažavanjem.

Već prvo izdanje Srpskog Rječnika (1818) nagoveštava da se Vuk uporedo sa jezičkim istraživanjima bavi i istorijskim, da je počeo beleženje onih istorijskih činjenica za koje je smatrao da ih treba saopštiti budućim naraštajima. Svest o značaju najnovijih događaja u Srbiji, teškoće naše dotadašnje istoriografije zbog nedostatka izvora, nedovoljstvo pisanjem stranih istoričara o Srbiji, potreba afirmacije srpske borbe pred evropskom javnošću — sve su to razlozi koji su ga podstakli da se lati ovog posla. Vuk je imao ozbiljne i obimne planove prikupljanja i objavljuvanja „Građe za Srpsku istoriju našega vremena”, ali je od toga ostvario samo jedan deo. Kao zasebne monografije pojavljuju se „Miloš Obrenović, knjaz Srbiji; ili građa za Srpsku istoriju našega vremena” (u Budimu 1828) i „Praviteljstvujušći Sovjet Serbski za vremena Kara-Đorđevića ili otimanje ondašnjih velikaša oko vlasti” (u Beču 1860). U zabavnicima „Danica” koje je izdavao u Beču, štampa „Geografičesko-statističesko opisanje Srbije” (1827), „Prvu godinu Srpskoga vojevanja na dajje” (1828) i „Drugu godinu Srpskoga vojevanja na dajje” (1834). „Osobita građa za Srpsku istoriju našega vremena” (tajni spisi o knezu Milošu) napisana još krajem 1831. i početkom 1832. otpečaćena je (po Vukovom amanetu na omotu „da se ne otvara ovoga vijeka”) 1901, a objavljena u celini prvi put 1969. u

„Prosvetinom” izdanju sabranih dela Vuka Karadžića. Značajne istorijske podatke Vuk saopštava u Srpskom Riječniku (Beč, 1818. i drugo izdanje 1852), u poznatom pismu knezu Milošu iz 1832. (koje je objavljeno, bez njegovog znanja, u Srpskom Ulaku 1843) i u svom komentaru ovoga pisma.

U istoriografskom radu Vuk se, prema sopstvenim rečima, najviše koristio saznanjima do kojih je došao kao „poslenik i očevidni svedok” i iz usmenog kazivanja savremenika. Pisane akte i drugu dokumentarnu građu ne pominje kao izvor, mada ju je koristio (iako u mnogo manjem obimu no što je stvarno bio u mogućnosti da to čini).

Još za života Vuk je bio napadan i kritikovan od strane svojih savremenika (naročito protiv Matije Nenadovića, L. Arsenijevića Bata-lake i Jovana Hadžića) da je netačno prikazao neke događaje i ličnosti iz Ustanka. U tim polemikama uvek je svako ostajao pri svom tvrđenju. Prvu ozbiljnu kritiku spisa „Pravit. Sovjet...” i Vukove istoriografske metode dao je Milan Đ. Miličević. „Čitatelju najteže pada pri čitanju ovog dela to što pisac ni gde i ni u čemu neće da izide sa svojim mnenjem na sredu. On se svagda drži kao negde u kraju i pretresa srce parajuće događaje s nekom nemarljivom ironijom (...)”¹⁾ Kroz odgovor Miličeviću Vuk iznosi svoje shvatanje o pisanju istorije koje ga udaljuje od istoričara, ali zato njegovim istorijskim spisima obezbeđuje visoko mesto u hijerarhiji izvora. „Ko u pisanju istorije kudi ono šta mu nije po volji i hvali ono šta mu je po volji, ja za to ne vičem na njega; ali za sebe mislim da to nije od potrebe nego da je dosta kad se kaže kako se što događalo pa čitaoci sami neka sude i presuđuju šta je za kuđenje što li je za hvalu (...)”²⁾ Od tada, pa do brilljantne studije Radovana Samardžića,³⁾ o Vuku kao istoričaru i kao izvoru napisano je mnogo. Upuštanje u kritičko prikazivanje stavova iznetih u tim radovima prevazilazilo bi okvire ovoga članka, a i sadašnje mogućnosti njegovog autora koji je postavio jednostavniji cilj — da iz celokupnog Vukovog opusa izdvoji i sistematizuje ono što se neposredno ili posredno tiče nastajanja i razvijanja političkih i državnopravnih ustanova Srbije u vreme Prvog ustanka i Miloševe vladavine, kao i društveno-ekonomskih i političkih odnosa pred Ustanak.

GRADA ZA PREDUSTANIČKU SRBIJU

Najveći broj Vukovih podataka o predustaničkoj Srbiji (tačnije o beogradskom pašaluku) odnosi se na organizaciju *lokalne uprave*⁴⁾

¹⁾ Srbske Novine br. 96. od 13. 8. 1860; Sva skraćivanja koja sam vršio u izvornim tekstovima označena su trima tačkama u uglastim zagradama. U istim zagradama su i moje kraće napomene i objašnjenja koja sam umetao u izvorni tekst.

²⁾ Odrhana od ruženja i kuđenja, str. 13 (knjižica bez naslovnog lista i podataka o mestu i godini štampanja).

³⁾ Radovan Samardžić, Pisci srpske istorije, Beograd 1976, str. 77—166. i Isto, druga knjiga, Beograd 1981, str. 71—136. Ovo delo zasluguje izuzetnu pažnju i zbog iscrpne bibliografije radova o Vuku, kao i zbog mnoštva korisnih pišećih napomena kojih ima preko 250.

⁴⁾ Svi kurzivi su moji.

i njen funkcionisanje. „U Srbiji je od prije svaka nahija bila razdjeljena na nekolike knežine, n. p. Mačva je bila jedna knežina Šabačke nahije, Pocerina druga, a Tamnava treća; tako su knežine Zvorničke nahije na desnoj strani Drine bile Jadarska i Rađevina, a nahije Kragujevačke Gruža, Lepenica i Jasenica, itd.”⁵⁾ „Kako god što u svakoj nahiji u glavnoj varoši ima kadija i muselim, tako u svakoj knežini ima obor-knez, a u svakom selu po nekoliko kmesta i seoski knez (...)”⁶⁾ Kneza seoskog postavlja selo i izbacuje kad mu je volja; a obor-knezovi su bili potvrđeni carskim beratima od koljena na koljeno s pravima beratljanskim. Ne samo kad takovi obor-knez umre svojom smrću, nego i kad ga Turci posijeku (za kaku krivicu ili bijedu) njegov sin ili brat (ako nema sina) postane na njegovo mjesto. No i takovi su knezovi u Srbiji, zbog različni ratovi i prebjegavanja u Njemačku, malo po malo prava svoja pogubili (...) Ja sad ne mogu upravo kazati, jeli koji obor-knez u pašaluu Bijogradskome poslije mira Austrijskog s Turcima (1791) bio pravi beratlija, nego su izvršavali beratljanske službe. Takovog obor-kneza (koji nije beratlija) izbira ponajviše knežina, a i paša može koga oknežiti. Istina da se takovi obor-knezovi ne mijenjaju bez uzroka, ali se može dogoditi, osobito kad narod skoči na koga.

Obor-knez je glava od naroda iz njegove knežine. Stogod paša oče da ište od naroda i narodu da javi, ili narod što ima od paše da ište, to sve biva preko obor-knezova; kad novi paša dođe, oni valja da ga dočekaju s dobro došao; poreze paša udani na najveće, pa obor-knezovi između sebe razrežu na knežine, a po tom svaki obor-knez u svojoj knežini s kmetovima na sela, a kmetovi sa seljacima na ljude. Obor-knezovi po tom, sami ili s Turcima, poreze kupe i paši predaju. Obor-knez ima po nekoliko pandura na poslugu, u narodnim poslovima. On kašto i sudi ljudma koje za kake sitnice, ali ji ne može načerati da pristamu na njegov sud. Obor-knez valja da je pametan, rječit i slobodan, a uz to još ako je kod paše u milosti, onda ga i Turci svi poštjuju i boje ga se. Obor-knez se po odjelu i po domaćem životu slabo razlikuje od drugoga bogatog seljaka.

Kako god što je obor-knez glava od knežine, tako su kmetovi od sela. I oni sude seljacima koje za što, osobito kad se ko dijeli, ili čija stoka potre što kome. Kad koga Turci zatvore kriva ili prava, oni idu te se mole za njega, i molba im se ponajviše prima: da je ko najkriviji, kad oni sa selom skoče, izbaviće ga (plativši prema krivici i prema krivcu); ali koga oni odadu, govoriće paši ili kadiji „mi ga među se nećemo, tvoj sevap, naš dževap, pogubi ga”, onoga već nema.”⁷⁾ „U Srbiji su se kmetovi zvali znatniji seljaci; ovakvoga kmesta od prije niti je mogao ko zakmetiti ni reskmetiti, nego ko je bio pošteniji i pametniji a osobito rječitiji od ostalijeh seljaka, bio je kmet. Kmetovi

⁵⁾ Srpski Rječnik (drugo izdanje, Beč 1852), četvrti državno izdanje, Beograd 1935, pod „knežina“ (dalje: Srpski Rječnik).

⁶⁾ Vukove tekstove sam skraćivao ili po nešto izostavljao samo onda kada su od malog ili nikakvog značaja za državnopravnu istoriju.

⁷⁾ Geografičesko-statističko opisanje Srbije, Danica za 1827, str. 96—99 (daleje: Opisanje Srbije).

su se skupljali na različne dogovore kako seoske tako i knežinske i nahijnske, i na takove molbe i odgovore išli su Turcima.”⁸⁾

Veoma pregledno Vuk je zabeležio osnovne obaveze seljaka prema spahijama. „Spahije uzimaju desetak od žita i u novcima od oženjenijeh glava (oko dva groša) glavnici (u ime desetka od povrća i od ostalijeh usjeva i drugijeh sitnica). Spahije obično idu u jesen i zimu po svojim selima, te kupe glavnici i desetak. Oni nemaju nigdje svojih namjesnika po selima, niti je običaj da im se što radi. Kad spahijsa dodje u selo, on odjaše kod kakvoga gazde, gdje je prostrana i lijepa kuća, pa mu svi seljaci daju za jelo što treba. Slabo koji spahijsa ide po selu da gleda koliko je koji nabrao (...) Osim pomenutoga desetka i glavnice davala se spahijama na vinograde tulumina; na svinje žirovnica (po koju paru od svakoga svinjčeta po koliko mu se kaže da ih ko ima), na košnice ko ih je držao od svake po onoliko po što je onda oka meda ili desetu košnicu ko ih mnogo ima, po nešto na vodenice i na kazane; ali se na mnogijem mjestima i od ovoga po nešto uzimalo u glavnici, koja za to nije bila svagda i svuda jednaka. Mnogi se seljaci pogode sa spahijama, pa im plaćaju osjekom na godinu; tako su n. p. Tršćani (gdje sam se ja rodio) plaćali svome spahijsi na godinu 10 groša od oženjene glave, pa više ništa (tu mu je i glavnica i desetak za sve)”⁹⁾ Seljaci su mogli da se sele iz jednog sela u drugo sasvim slobodno, jer su i prema novom spahijsi imali uglavnom iste obaveze. „Kad bi spahijsa došao u selo da kupi glavicu, i stao iz teftera zvati sve seljake redom po imenu, onda bi mu seljaci kazali: „taj se oselio” ili „ovaj se doselio.”¹⁰⁾

Osim u vreme kupljenja poreza, Turci su nerado zalazili u sela „jedno što im paša, osobito na tužbe knezovske i spajjnske zabranjuje da ji se po mlogu skita i raju uz nemiruje; a drugo, što po jedan i po dva i po tri baš i ne smiju od Srba, jer kaogodj što Turci drže da Srbina nije grijota ubiti, tako isto i Srbi ponajviše misle za nji; i tako mlogoga koji se besposlen skita po selima i ljudima dosadjuje, nestane, pa ako ga sakriju, nikom ništa, ako li mu se strv pronađe, a ono se plati krvnina, pa mir.”¹¹⁾

Zatvoreni u okvire lokalne samouprave koja im je pružala kakvu-takovu sigurnost, Srbi su nerado izlazili pred turske sudske organe, ali se to nije moglo uvek izbeći, pogotovu zato što su globe i krivine bile značajan turski izvor prihoda. „Sudije i upravitelji u Turskom carstvu do jako su življeli najviše od globa: kad je ko ubio čovjeka, slabo se je tražio krvnik, nego se iskala globa (krvnina): od prije samio od onoga mjesta gdje je krv učinjena, a poslije, da bi više iznijelo, i od drugijeh okolnjih mjesta; krvnina je ova bila najmanje hiljadu groša; pa se ona nije plaćala samo kad je ko ubio koga, nego i kad je čovjek pao s drveta ili s konja te se ubio, ili se utopio u vodu, ili umro od zime, ili mu makar šta bilo samo kad se mrtav našao. Od krvnine nije bila manja globa kad bi se dogodilo da djevojka rodi dijete (po svoj prilici ova je globa postala što su se taka djeca najviše

⁸⁾ Srpski Rječnik, pod „kmet”.

⁹⁾ Isto, pod „spahijsa”.

¹⁰⁾ Isto, pod „selo”.

¹¹⁾ Opisanije Srbije, Danica za 1827, str. 90.

mrtva nalazila; ali se poslije nije pitalo je li dijete mrtvo ili živo). Ovo su bile kao određene globe koje su se plaćale u društvu, ali manjima, koje su mnogo ljudi plaćali za sebe, nije bilo ni broja, n.p. kad ko što skrivi ili ga obijede da je skrivio ili što zlo za Turke rekao, a ovako su se bijede često iznosile na ljude za koje su Turci znali da imaju novaca. Kad ovakovoga okrivljenika uhvate i zatvore, oni odmah ili mu kažu da će ga pogubiti ili mu toliko i toliko štapa udariti, ako ne da toliko i toliko, ili mu kažu samo da će ga pogubiti, pa on poslije sam preko svojih valja da se otkupljuje, ili ga samo bace u tamnicu i metnu sindžir na vrat a noge u klade, pa još kašto i vodu podljevaju podanj, pa kad mu se to već dosadi trpjeli, on preko svojih obriče otkup i gleda da se izbavi.”¹²⁾ Turci slabo traže krvnika, nego ištu krvninu: za to krvnik dosta puta uteće u drugu nahiju dok ljudi plate krvninu i malo pozaborave, pa poslije opet dođe natrag, i niko mu se ne čini ni vješt osim roda onoga koga je on ubio (a s rodom mora da se miri: jer će ubiti i oni njega).¹³⁾

Manastiri i njihovi posedi su imali neke privilegije u obavezama prema spahiji, a takođe su imali i sudsku funkciju. „U Srbiji su namastiri plaćali spahijama osjekom i za sebe i za prnjavor (...) Tronoški prnjavorci niti su šta više plaćali spahiji niti kakog drugoga danka osim careva harača, a kaluđerima su radili najmanje po jedan put u nedelji dana i to ponajviše u petak, a davali im nijesu ništa. Namastirski je starješina prnjavorcima i studio za kojekake sitnice, a kašto ih je i zatvarao i bio.”¹⁴⁾

O običajnom pravu predustaničke Srbije nema mnogo zapisa u Vukovoj gradnji, što ne važi i za običaje, koji su veoma iscrpljeno i slikovito zapisani. Za pravnu istoriju značajno je pomenuti *otmicu devojke* kao neku vrstu forme zaključenja braka. „U Srbiji su se optimale djevojke do našega vremena. Mlada su momčad vrlo rado isla u otmicu, i često su nudili jedan drugoga: „Ajde, more, da ti otmemo tu ili onu djevojku”. U otmicu se ide s oružjem kaogod na vojsku. Kašto otmičari dovrebaju djevojku kod stoke, ili kad pođe na vodu, pa je uhvate i odvedu; a kašto udara na kuću noću (kao hajduci), pa obiju kuću i svežu djevojačkoga oca i braću dok nađu djevojku i odvedu (...) Kad otmičari dokopaju djevojku u ruke, onda je već neće ostaviti, makar svi izginuli; li se djevojka stane zatezati i neće da ide, onda je vuču za kose i deru štapom kao vola u kupusu. Otmičari ne smiju ići s djevojkom momačkoj kući: jer podu kašto seljaci s rodom djevojačkijem za njima u potjeru; nego je odvedu u šumu, i tamo je vjenčaju u kakvoj kolibi (pudarskoj ili pastirsкоj), ili gdje u šumi. Pop mora vjenčati ako mu se i neće, jer hoće da ga biju. Kad dođe potjera u selo, onda ovi otkud su otmičari, izidu preda njih lijepim načinom i grade mir. Ako se tako pomire, dobro; ako li rod djevojački ode kadiji na tužbu, onda moraju doći i otmičari s djevojkom (...) Kad se počne suditi kadija najprije pita djevojku: „Ili je sila, ili druga volja?” Ako reče djevojka da je sila, i da ona ne će s omijem momkom živjeti ni

¹²⁾ Srpski Rječnik, pod „globa”.

¹³⁾ Isto, pod „krvnina”.

¹⁴⁾ Isto, pod „namastir”.

danас ni sjutra, makar je svu isjekli na komade, onda zlo po otmičare: moraju ležati u apsu i plaćati globu. Ako li djevojka reče (kao što ponajviše biva): „Nije sila već draga volja: ja ћu za njim i u goru i u vodu”, onda otmičari daju štogod kadiji, pa se pomire s djevojačkijem rodom, i odvedu djevojku kući te čine svadbu (...) Najviše se dogodi te otimaju djevojke kad momak zaprosi djevojku pa mu je ne dadu; a kašto je i ne prose (kad znadu da je ne će dati); nego upravo otidu i otmu, a momak je nije ni vidio. Djevojke otimaju ponajviše momčad koja nemaju roditelje, ili ako ih imaju, a oni ih ne slušaju, nego se skicu kokjekuda; a za poštenu momka i od poštena roda slabo će kad oteti djevojku, niti će takovi momak otići u otmicu”¹⁵⁾.

Proces čitlučenja koji je započeo još u drugoj polovini XVIII veka, iz osnova je menjao položaj srpske raje prema Turcima. „Čitluk se u Srbiji zove ono selo koje osim spahije ima još jednoga gospodara. Gospodar od čitluka zove se Turskom riječi čitluk-sahibija, ljudi koji sjede na njegovu čitluku njegove su čifčije ili (kako što se u Bosni govori) kmeti, a on je njihov aga ili gospodar. Koje selo nema čitluk-sahibije, do samo spahiju, ondje je zemlja seljačka, od koje su davali spahiji desetak na ono što na njoj rodi; a koje je imalo čitluk-sahibiju, on je govorio da je zemlja njegova, ali se opet znala baština svakoga seljaka, i on po pravdi nije mogao ni od jednog uzeti ništa od nje, već ako kad bi kaka porodica zamrla sa svijem. Kuće pak i ostale zgrade sve su bile seljačke koje su oni svaki po svojoj volji mogli graditi i premještati, i ako bi se iz sela iselili, prodati, a i samu zemlju ako se je ko našao mogli su prodati sa onijem teretom kao što su je oni držali. Čitluk-sahibija je uzimao devetak, a u ime devetka od povrća i od sijena (...) Gdjekoje su čitluk-sahibije imale po selima i svoje kuće, u koje su izlazile s porodicom ljeti na teferič i zimi u lov; a gdjekoje i onako bez svojih kuća često su u selo dolazile, i svagda su ih seljaci morali hraniti. Gdjekoje su najposlijе bile počele svoje čifčije i biti i globljavati (...) Za ovo sve što je ovdje napomenuto kako su u Srbiji čitluci postali i postajali, i vlast je Turska držala da su oni protiv carske volje.”¹⁶⁾) „Kad su daije procerale prave spajje, oni sad postanu i spajje i čitluksaibije (koja su sela bila počitlučena od starine, oni su im čitluksaibije procerali, ako nijesu bili od njiova društva, a ostalim se selima sami načinili čitluksaibije) i po svim selima pograde anove i čardake i pomeću svoje subaše (...) Sad već ni sudija drugi nije bilo u zemlji osim daija i njovi kabadaija i subaša: knezovi su poslije Adži-Mustajpašine smrti (ubile su ga dahije 1801) odma izgubili vlast u narodu, a i kadija, gdje se koji nalazio, nije smijo od nji ni pomoliti svoga čitapa. Oni su ljudima sudili i presuđivali po svojoj volji, ljudi bili i ubijali, globljavalici, otimali (ili uzmali kao svoje) konje i oružje i drugo što im se god dopalo, najposlijje stanu silovati žene i djevojke (...)”¹⁷⁾)

Dahijska vladavina na početku XIX veka dobija obeležja bezakonja i strahovitog terora, što je stvarno značilo ukidanje samouprav-

¹⁵⁾ Isto, pod „otmica”.

¹⁶⁾ Isto, pod „čitluk”

¹⁷⁾ Prva godina Srpskoga vojevanja na daije, Danica za 1828, str. 147—148. (dalje: Prva godina vojevanja).

nih povlastica koje su Srbi u beogradskom pašaluku formalno imali. To je svakako uticalo na porast *hajdučije*, koja je i pre toga bila sastavni deo života pod Turcima. „Narod naš misli i pjeva da su u nas hajduci postali od Turske sile i nepravde. Da rečemo da gdjekoji otide u hajduke i bez nevolje, da se nanosi haljina i oružja po svojoj volji, ili kome da se osveti, ali je i to cijela istina, da što je god vlada Turska bolja i čovečnija, to je i hajduka u zemlji manje, a što je gora i nepravednija, to ih je više, i za to je među hajducima bivalo kašto najpoštemijih ljudi (...)”¹⁸⁾ Međutim, Vuk primećuje da otpor turskoj vlasti nije jedini uzrok hajdučije, već da često u hajduke odlaze i obični prestupnici kojima odmetništvo služi kao zaklon od zaslužene kazne. „Istina da mnogi ljudi ne odu u hajduke da čine zlo, ali kada se čovjek (osobito prost) jedan put otpadi od ljudskoga društva i oprosti se svake vlasti, on počne osobito jedan uz drugoga i zlo činiti; tako i hajduci čine zlo i narodu svome (...) Kad kome udare na kuću, pa ne nađu novca, a misle da ih ima, oni ga učijene pa mu odvedu sina ili brata, i vode ga sa sobom dokle im god on učijenu ne odnese. Pravi hajduk neće nikad ubiti čovjeka koji mu ništa ne čini (...) U Srbiji je za vlade Turske gotovo u svakoj knežini bio po jedan buljubaša (Turčin) sa nekoliko pandura (među kojima je bilo i Srba i Turaka), koji su gonili hajduke, a kašto kad bi se hajduka mnogo pojavilo i stali bi često ubijati i otimati, podizali su Turci i narod sav u potjeru (...) A kad ni potjera ne može ništa da im učini, onda Turci izidu na teftiš, t. j. kaškav veliki starješina Turski izide s podosta momaka u narod, pa zatvonom, bojem, i globama nagomi kmetove i rodbinu hajdučku da se traže hajdučki jataci i da se hvataju hajduci (a osim teftiša u hajdukovu rodbinu i u ženu i djecu, ako ih ima, nije niko dirao, nego su kod svojih kuća živjeli na miru ...) Kad se hajduk nasiti hajdukovanja ili ga ko namoli i nagovori da se okani, on se preda, t. j. poruči kmetovima te mu izvade od paše buruntiju, i onda opet izide među ljude, i poslije toga niko mu ne smije spomenuti za ono što je hajdukujući učinio. Predani hajduci poslije ponajviše bivaju panduri, jer su se odučili od rada poljskoga; samo knez ne može biti onaj koji je bio hajduk (...)”¹⁹⁾

GRAĐA ZA USTANIČKU SRBIJU

Vukovo viđenje početka Ustanka, a naročito društvenih snaga koje su ga povele, dosta se razlikuje od onoga što nalazimo u zapisima drugih savremenika, a čak je sasvim suprotno kazivanjima prote M. Nenadovića u Memoarima (po kojima su knezovi i najbogatiji ljudi bili inicijatori Ustanka). „U početku bune na daje (1804. godine) videli (smo) da su u buni najradije bili oni koji ništa nisu imali, a koji su iole što imali, oni su se (i u samom onome prevelikom zulumu) iz petni žila trudili da bi bunu smeli i uništiti; i po svoj prilici tako biva svuda, jer koji nema šta izgubiti, onaj se u svakoj promeni i bu-

¹⁸⁾ Srpski Rječnik, pod „hajduk“.

¹⁹⁾ Isto.

ni nada za celo što dobiti, a koji što ima, bez velike nevolje nije rad imanje svoje na kocku metnuti.”²⁰⁾ „Ovde su domaće prilike izazvale bunu snažno i samo od sebe, ona je izbila u sred zemlje i to bez plana. U početku bila je to samo očajnička rešenost svakog pojedinca Srbina da svoj život koji se nalazio u stalnoj opasnosti, koliko je god mogućno skuplje proda u borbi protiv svoga tiranina i mučitelja; tek kasnije probudila se misao oslobođenja i ona se razvijala sama, prema prilikama.”²¹⁾ „Srbi su istina ovu bunu počeli samo iz očajanja... poznavši sladost slobode i prosti je narod izgubio volju, a kamo li poglavice opet tako postati raja Turska (...)”²²⁾

Izrastanje *vrhovnog vožda* i njegove tendencije da pridobije vrhovnu vlast u zemlji i sprovode centralizaciju, Vuk dosta uspešno zapaža i prati od samog početka Ustanka.” (...) Kad po tom svi navale na Kara-Đordđija da on bude starješina (na zboru u Orašcu) i on se stane izgovarati da ne umije upravljati narodom i da je zao i ljut, pa oče odma da ubije; onda mu knez Teodosije (koga su najpre ubeđivali da se prihvati starešinstva ali je odbio i predložio Karađorđa) reče: „što ti ne znaš, mi ćemo ti kazati, a što veliš da si ljut i zao pa očeš odma da ubiješ, baš takovi sad i treba.”²³⁾ „Knezovi o ostali poglavari najprije izaberu i postave Crnoga Đordđija kao gotovo da im bude sluga; ali on, dobivši vlast i silu u ruke stane vladati i svima zapovijedati gospodarski. Kad se ova buna ovako srećno protegne i oni vide da starješinstvo donosi čest i bogatstvo, onda se svaki stane kajati što nije on starješina; i dekojki od ovi veći naijski starješina stane raditi, ako ne može nad svima biti starješina, barem u svojoj naiji da mu nikao ne zapovijeda. Zato stamu vikati na Crnoga Đordđija da je on ajduk i da ajduk zemljom i narodom niti je kad upravlja, niti može upravljati. A ni jednomo od ovi poglavica nije tako bilo za nevolju da se na očigled sad odma mrazi oko toga s Crnim Đordđijem kao knezu Teodosiju, jer on ne samo što je glavno starješinstvo od sebe odbacio i Đordđiji nametnuo, nego mu Đordđije malo po malo i naiju Kragujevačku, u kojoj su iznajprije obojica zapovijedali, uzme svu pod svoju vlast. Zato se on u Pećanima (više Ostružnice) svadi s Đordđijem i potegne iz puške da ga ubije, no puška ga prevvari, a Đordđije onda potegne te njega posred srijede (...) A kako god što su ove naijske polgavice vikale na Đordđija da je ajduk, tako su ga i paše u Bijogradu držale samo za arambašu, i kad su se o miru i o drugim narodnim poslovima razgovarali, niti su ga zvali, niti im je on išao, nego su po najviše išli knezovi i znatniji kmetovi.”²⁴⁾ „Kara-Đordđije se trudio da bi po izboru onome (u Orašcu) ostao pravi starješina nad svima u sveemu pašaluku Biogradskome, ali je to bilo vrlo teško, i s tijem tegobama on se borio za cijelo vrijeme svojega vladanja: nekoliko mjeseci

²⁰⁾ Komentar k pismu mome, pisanim Milošu Obrenoviću 12. aprili 1832. god, Vuk Stef. Karadžić, Istorijski spisi, Beograd 1969, str. 255. (dalje: Komentar pisma)

²¹⁾ Grci i Srbi, Vukov članak štampan na nemačkom jeziku u lajpciškom listu „Der Komet“ 1837, preveo Radovan Samardžić, Vuk Stef. Karadžić, Istorijski spisi, Beograd 1969, str. 287.

²²⁾ Prva godina vojevanja, Danica za 1828, str. 219,

²³⁾ Isto, str. 165.

²⁴⁾ Isto, str. 216—218.

manje od čitavijeh 10 godina, i upravo se može reći da ga je ta borba i iz Srbije istjerala i najposle mu i glave došla. Nahajske starješine koje su se u početku bune same načinile starješinama kao i Kara-Đordije, prvih godina nijesu ni u snu htjele da znadu da je Kara-Đordije njihov starješina i da im on zapovjeda, i Kara-Đordije videći to nije se ni usuđivao da im zapovjeda, nego je s njima kao starješina nahije Kragujevačke živiljeo i dogovarao se kao sa svojim drugovima, i kad su otkud bili poslani kakvi novci narodu u pomoć, oni su ih dijelili između sebe (...)"²⁵⁾

Tokom 1806. godine vrhovna vlast vožda se donekle učvršćuje čemu doprinose i ratni uslovi, a i pogibije nekih istaknutih starešina (Janka Katića, Vase Čarapića, Đuše Vulićevića). Jakova Nenadovića, koji se početkom te godine potpisivao kao zapovednik valjevske, šabacke, užičke i sokoske nahije, Karađorđe je postepeno istiskivao uz pomoć Milana Obrenovića. Ove promene odnosa snaga nisu mogle ostati nezapažene. „I tako se u početku 1807. godine u svoj Srbiji već znalo i govorilo da je Kara-Đordije glavni upravitelj nad svijem starješinama. Ali u isto vrijeme izidu na glas dolje preko Morave u nahiji Požarevačkoj dvije poglavice: Milenko Stojković iz sela Kličevca i Petar Teodorović iz Dobrinje (po čemu se najviše i zvao Dobrinjac).”²⁶⁾ „Uz Milenka i Petra najprije pristane Jakov, po tom Luka Lazarević i Vuica Vulićević, a uz ove i druge gđekoje manje starješine (...)²⁷⁾. Sa ovom novonastalom opozicijom Karađorđe će uspeti da se obračuna tek 1811. godine prilikom reorganizacije Sovjeta.

Od 1805. godine i *Praviteljstvujući Sovjet Serbskij* postaje sastavni deo ustaničke države. Vuk nije mogao da se otme utisku da je osnivanje ovog organa bilo „otimanje ondašnjih velikaša oko vlasti”. Slikajući unutrašnje prilike u Srbiji neposredno pre uvođenja Sovjeta, on primećuje da su „sve starješine, kao i njiove manje četobaše bile samo vojnički upravitelji, a za privatne raspre i sudove po selima da nije bilo nikake određene i priznate vlasti, onda se slobodno može reći da je na svakom mestu bio onaj stariji koji je bio jači. Da bi se u ovome, za svako društvo ljudsko najprečemu poslu, postavila kakva uredba, prota Nenadović i Teodor Filipović (koji se u Srbiji zvao Boža Grujović,²⁸⁾ još kako su došli iz Rusije²⁹⁾ navale oko Jakova da se

²⁵⁾ Praviteljstvujući Savjet Serbskij za vremena Kara-Đordijeva ili otimanje ondašnjih velikaša oko vlasti, Beč 1860, str. 12. (dalje: Pravit. Sovjet).

²⁶⁾ Isto, str. 14—15.

²⁷⁾ Isto, str. 17.

²⁸⁾ Boža Grujović (1778—1807), poreklom iz Rume, završio je prava i doktorirao na Peštanskom univerzitetu. Godinu dana profesor istorije prava na Harkovskom univerzitetu, a 1805. prelazi u Srbiju gde je imao znatan ideo pri osnivanju Sovjeta (sastavio nacrt njegove organizacije i bio prvi sekretar).

²⁹⁾ „Kad jedan od prve Ruske gospode (Vuk ovde misli na ministra inostranih dela Čartoriskog) zapita Srpske poslanike (proto Matiju Nenadovića, Jovana Protića i Petra Čardakliju) u Peterburgu na svršetku godine 1804.. ko im je starješina u Srbiji, proto Nenadoviću odgovori da nemaju nikakvoga jednog starješine nego da naije imaju svoje starješine, koje se između sebe dogovaraju i savjetuju. Na to im rekne onaj Ruski gospodin da valja da postave „sovjet” sastavljen od ljudi iz sviju nahija, koji će narodom i zemljom upravljati i za povijedati svijem starješinama (...).” Vuk, Pravit. Sovjet, str. 1.

postavi senat; i tako sad posle ovi srečni bojeva i napredni pobeda, nalogovore ga, te pozove Kara-Đordđija da dođe o velikoj gospodbi u manastir Bogovađu, da se o tom razgovore i dogovore. No Kara-Đordđije ne tedne otici u Bogovađu, nego on dozove Jakova u naiju Beogradsku u selo Borak i onde se sazovu (15. VIII 1805) i ostale znatnije poglavice, te urede da svaka nacija izbere po jednoga poštenu i pametna čoveka, pa ti svi ljudi da se sastanu na jedno mesto da sude i presuđuju sve veće raspre i tužbe zemaljske; i eto, tako postane u Srbiji senat, koji se u početku najviše zvao sinod ili skupština (...)”³⁰) „Srpske poglavice pristanu i postave sovjet, ali upravo nijesu znale šta će to da bude; nego su Jakov i Katić i drugi gdjekoji veći mislili da sovjetom malo zauzdaju vlast Kara-Đordđijevu, a Kara-Đordđije mislio je da njime plasi Jakova i Katića, i druge koji bi mu se protivili; a svi su mislili da će sovjet samo kojekakve sitnice suditi, pa i to onako, kako oni oče, a ostalo sve da oni sami uređuju i zapovijedaju po svojoj volji; Božo pak i proto Nenadović mislili su da sovjet bude najveća vlast u zemlji i da svima poglavicama zapovijeda u svačemu, kao što svjedoči i natpis na pečatu: „praviteljstvujući sovjet” jer praviteljstvovač u Ruskom jeziku znači „imeć praviteljstveniju ili verhovnu vlast”.

Tako je sovjet u Voljavči i u Bogovađi³¹⁾ za ona nekolika mjeseca samo sudio, ako mu je ko na sud došao; ali sad namjestivši se u Smederevu i uredivši svoju kancelariju, stane se mješati i u zemaljske uredbe i starati se malo po malo da vlast sebi prisvoji.”³²⁾

Vrhovni vožd se nije lako mirio sa mogućim gubitkom stečene vlasti i u jednom momentu je bio spreman da za njeno očuvanje na Sovjet okrene i oružje. To je Vuk pronicljivo uočio u opisu nepredviđenog događaja na skupštini u Smederevu, kada je trebalo da se Sovjet (dosledno koncepciji Bože Grujovića i prote M. Nenadovića) potvrdi za najvišu vlast u zemlji. „Kad se ta skupština sastane i u sovjetnoj kancelariji kaže se upravo šta se hoće, onda Kara-Đordđije, videći da mu se gleda vlast iz ruku da uzme, izide na polje, pa sa svojijem momcima, kojih je bilo više nego u sviju ostalijeh poglavica, opkoli onu kućicu gdje je sovjet bio, i promolivši kroz prozore puške u kancelariju poviće: „Na polje kurve, po duši vas...! Lasno je u vrućoj sobi uređivati i zapovijedati; nego da vas vidim sjutra u polju, kad Turci udare”. Katić istina progovori: „Bog s tobom Đordđije, šta je tebi? Nijesi ti poludio, hodi unutra.”³³⁾ Jakov, valjda bojeći se od svoje nahije

³⁰⁾ Druga godina Srpskoga vojevanja na daije, Danica za 1834, str. 49. Deo koji se odnosi na osnivanje i prve godine delovanja Sovjeta iz ove Danice (str. 49–54) Vuk je sa neznatnim izmenama u celosti preneo u svoj kasniji obimniji spis (videti napomenu pod 25) o Sovjetu. Razlika je samo što u prvom slučaju koristi izraze senat i senatori, a u drugom sovjet i sovjetnici. Ovo nepodudaranje je otuda što je i sam Sovjet svoje akte nekad potpisivao kao kovjet, nekad kao sinod, pa čak i kao skupština (mada mu je zvaničan naziv na pečatu Sovjet).

³¹⁾ „Sovjet se ovaj najprije namjesti u manastiru Voljavči, u nahiji Rudsčkoj, no budući da ondje u pustinji niti su imali sovjetnici šta jesti, niti je ko dolazio da se sudi, zato se premjesti u manastir Bogovađu a odande poslije nekoga vremena u Smederevo” Vuk, Pravit. Sovjet, str. 3.

³²⁾ Isto, str. 3–4.

³³⁾ „Godine 1839. u proljeće mene je proto Nenadović pred ljudima u oči korio i karao i gotovo ružio za ovo, govoreći da to ništa nije istina, to jest: ni

tao daleko ići i s Kara-Đordijem se u gradu zatjecati, nije tu bio ni došao, a sovjetnici i druge manje i strašivije poglavice obore oči preda se; i tako se ovaj razgovor prekine: Kara-Đordije i sve ostale poglavice ostanu kao i dotele, a sovjet i nepotvrđen za najveću vlast stane se sve više i više miješati u različne uredbe zemaljske.”³⁴⁾

Delokrug Sovjeta se menjao tokom Ustanka, a o nekim njegovim nadležnostima saznajemo i iz Vukovih spisa. „Sovjet je na svršetku godine 1807. izdao jednu uredbu i za novce, kako će u zemlji ići. Po tom je bio odredio da se prodaju Turske kuće i ostali miljkovi kako u Beogradu tako i po nahijama. On je davao pod zakup skele i đumruke i primao druge prihode, koji bi se otkuda dogodili, nabavljao je džebaru i ostale vojničke potrebe za cijelu zemlju, njemu su starješine na skupštini o novoj godini predavali račune od različnjeh troškova, n. p. što je potrošeno na tobđizje, na ranjenike, na uvode (uhode) i t.d. Po ovome se vidi kako je sovjet u zemlji jednako radio, a i izvan Srbije bio poznat, ako ne kao najveća vlast, a ono jamačno kao tijelo koje je s Kara-Đordijem dijelilo vlast: ja se opominjem jednoga pisma koje je na svršetku 1807. godine patrijar Carigradski pisao sovjetu, i poslao po jednome vladici da bi se Srbi pokorili Turcima; a iz Rusije su pisma bila natpisivana: „Verhovnomu voždu i praviteljstvujuščemu sovjetu”. Ali pri svemu ovome sovjet se nije smio Kara-Đordiju suprotiti ni u čemu, a Kara-Đordije mogao je sovjetu zapovjediti. Potpis sovjetni bio je: „praviteljstvujuščij sovjet narodnij Serbskij” (ili naroda Serbskog) bez i čijega imena.”³⁵⁾

Do 1811. godine *članovi Sovjeta* su bili birani u nahijama (dakle, imao je karakter nahijskog predstavninstva), ali je bilo nahija koje nisu imale svoga predstavnika u Sovjetu, kao što je bilo i sovjetnika koji nisu predstavljali nijednu nahiju. „Sad dakle (godine 1807) kako se Biograd osvoji i sovjet se iz Smederva prenese u njega, također zapovjedi se, to i one nahije pošlu svoje sovjetnike, koje do jako još nijesu bile poslale, kao n. p. nahija Šabačka, Užička, Sokoska i Zvornička (Jadar i Rađevina). Tu je sad bilo u sovjetu Srpskome dvanaest sovjetnika (...) Od ovih 12 sovjetnika za četvoricu može se reći da su znali knjigu, jer Avram Lukić i Pavle Popović znali su kojekako zapisati svoja imena, Jovo je Protić znao malo bolje od njih, a Jevto Savić znao je pisati i čitati bolje od sviju popova i kaluđera i mnogih starješinskih pisara po Srbiji, i od samoga Kara-Đordijeva prvoga sekretara Janićija Dimitrijevića. Jovo je Protić znao govoriti Turski i Grčki, a drugi ni jedan nije znao ništa osim Srpski. Jedini Jovo Protić bio je varošanin (iz Rama ili iz Požarevca), a ostali su svi bili seljaci. Za sovjetnike su izbirani ljudi pošteni, pametni, mirni i vremenitni, koji poznaju narod i narodne poslove. Jevto je Savić bio najmlađi među ovijem sovjetnicima, ali je i njemu bilo više od 40 godina. Mladen (Milovanović) kao sovjetnik od nahije Kara-Đordijeve (kragujevačke)

da je Kara-Đordije izišao na polje, ni da je s momcima puške na prozore promolio i t.d; ali njegov bratućed, g. Jefrem Nenadović, koji je i sad živ, odgovori mu: „Ja sam od moga oca i od sviju starješinu u Besarabiji slušao tako, kao što kaže Vuk da je bilo” (...) Vukovu napomenu, Pravit. Sovjet, str. 5.

³⁴⁾ Isto, str. 4—5.

³⁵⁾ Isto, str. 11.

ā uz to još poslije Kara-Đordđija u Srbiji najbogatiji i vrlo rječit čovjek, bio je predsjednik u sovjetu (...)”³⁶⁾

Izbornost sovjetnika ukinuta je 1811. godine kada je izvršena *reorganizacija Sovjeta*. Iako pretežno motivisana političkim ciljevima Karađorđa, ova reorganizacija je bila važan momenat u nadgradnji državne organizacije nastale tokom Ustanka. „Doznavšti Mladen i Kara-Đordđije da su protivnici njihovi tvrdo naumili Kara-Đordđija ograničiti, a Mladena i Jugovića istjerati iz narodnih poslova, i da im se u tome ne može smesti ako je i umro Milan u Bukureštu, oni smisle ovu uredbu:

1. Milenko, Petar, Jakov i knez Simo, da bi se odvojili od naroda, da dodu u Biograd u sovjet i da se nazovu popečitelji: Milenko inostranijeh poslova, Petar pravosuđa, Jakov unutrašnjijeh poslova, knez Simo narodne klase, a Mladen da bude popečitelj vojničkijeh ili ratnijeh poslova.

2. Sve ostale starještine, i dojakošnje i koje bi se nanovo postavile, da se nazovu vojvode, i u vlasti da budu jednaki između sebe, i da im niko drugi ne može zapovijedati osim Kara-Đordđija i sovjeta, ili onoga kojega bi Kara-Đordđije u vrijeme rata odredio.

3. Od dojakošnjijeh sovjetnika, koji su se još nalazili u sovjetu, da se načini veliki ili narodni sud u kome će predsjednik biti popečitelj pravosuđa ili „veliki sudskač vilajetski”.

4. Ko na ovu uredbu ne bi pristao onaj da se istjera iz zemlje.

Da je ova uredba smisljena i da će se po novome ljetu na skupštini objaviti, to se doznao u zemlji još prije novoga ljeta.”³⁷⁾

Skupština januara 1811. godine sazvana je i za kratko vreme održana u atmosferi iščekivanja nailaska ruske vojske za koju se znalo da je krenula ka Beogradu, u pomoć ustanicima. Karađorđe je strahovao od moguće ruske podrške njegovojo opoziciji, ali čim se uverio da ona ne postoji, odluke skupštine lako je sproveo i oslobođio se svojih najjačih protivnika Milenka Stojkovića i Petra Dobrnjca. „(...) posalju se Milenku i Petru diplome na određena im (popečiteljska mjesta, ali ih oni odmah vrate natrag, izgovarajući se u pismima da ta mjesta nijesu za njih i da ih ne mogu primiti, nego ako im se ne da da budu i u napredak ono što su do sad bili, a oni će ići svaki u svoju postobjinu, pa u selu živjeti svaki u svojoj kući kao i ostali ljudi. Drugi dan po tome osvanu na svijem znatnijim raskršćima na zidu prikovane presude, kako se Milenko i Petar izgone iz zemlje: najprije su im bile pobrojane krivice, kao n.p. Milenku, kako se u Poreču bio odmetnuo od sovjeta i od Kara-Đordđija, kako je nekake novce koji su iz Rusije bili poslati narodu u pomoć, uzeo i potrošio u poreču na bećare,³⁸⁾ kako je kod Poreča zagrđivao Dunavo bajagi radi hvatanja ribe, a upravo da hvata ljudi, koji bi na čamcima išli s pismima od Kara-Đordđija i od sovjeta u karavlašku k Rusima, i kako je takova pisma, kao i ono što su Rusi iz Karavlaške slali Kara-Đordjiju i sovjetu, hvatao i otva-

³⁶⁾ Isto, str. 7—8.

³⁷⁾ Isto, str. 50.

³⁸⁾ „U Srbiji za Karađorđijeva vremena zvali su se bećari vojnici koji su onamo bili došli iz drugih zemalja, i tako nijesu vojevali za svoje kuće, nego za platu“ Srpski Rječnik, pod „bećar“.

rao i zadržavao i t. d; a Petru, kako poslije propasti na Kamenici (1809) nije htio da se stara svoje vojнике oslobođiti i u skupu ih zadržati, nego ih ostavio pa pobjegao u Biograd i odande s Rodofinikom³⁹⁾ u Karavlašku, kako se onamo sam od sebe načinio narodni poslanik, kako je zadržao nekake novce koje je u Kladovu skupio od đumruka i t.d. Po tom se dodaje kako im je sve to bilo oprošteno, i kako su im mjeseta u Biogradu određena, i budući da ih oni neće da prime, i da ne pristaju na uredbu koja je postavljena na skupštini, tako se izgone iz zemlje da idu kud im je volja. Ova se presuda ono jutro pošalje i njima i oni odgovore da žele ići u Karavlašku, i po tom ih odmah određeni ljudi sa nešto Ruskijeh kazaka otprate do Karavlaške granice i preture ih preko Dunava.⁴⁰⁾ „Tako se Karadordije oprostí svojih protivnika i postane neograničeni gospodar (...)”⁴¹⁾

Tendencija da Sovjet postane vrhovni organ vlasti kao sredstvo u rukama Karađordijeve opozicije, definitivno je pretrpela poraz januara 1811. godine. „Sovjet je sad upravo bio ukinut, ali mu je ime opet ostalo, i ovijeh pet popečitelja zajedno zvali su se sovjet i na svakome njihovome poslu bilo je u početku: „iz sovjeta narodna”, a na kraju: „u praviteljstvujušćem Sovjetu narodnjem”. Po smrtii Dositejevoj postave Kara-Đordije i Mladen Jugovića na njegovo mjesto, a kad se na svršetku godine 1812. istjeraju iz ovoga sovjeta i Jugović i Radonjić, na njihova mjesata ne postavi se nitko, nego sovjet ostane samo na Mladenu i na Jakovu i knezu Simu; a kad 1813. godine Mladen i knez Simo otidu na vojsku, ostane samo na Jakovu i tako je bio dok nije i on pobjego iz Biograda i pobjegao u Srijem.”⁴²⁾ Nakon reorganizacije iz 1811. godine Sovjet najviše podseća na vladu čije članove imenuje vrhovni vožd i koji su njemu odgovorni. Međutim, Sovjet nije izgubio svoju *sudsku funkciju* koju je i ranije obavljao. „Od ostalijeh pak sovjетnika (nakon imenovanja popečitelja) sastavi se veliki ili narodni sud (... Pepečitelj pravosuđa ili veliki sudija vilaetski bio je predsjednik velikoga suda, koji je svoje sjednice držao za sebe, a ostalijeh pet popečitelja imali su sjednice zajedno i sve su poslove otpravljali u društву, samo što se svaki popečitelj sam potpisivao na onome poslu koji je bio od njegove struke.”⁴³⁾

Osim što je sam studio, Sovjet se starao i oko organizacije *svdstva po nahijama*. „Sovjet je još iz Smedereva razaslao po nahijama kratke uredbe kako valja suditi, a u Biogradu, na svršetku godine 1807. odredi i po nahijama raspiše, da se u svakoj nahiji postavi pravi sud od tri sudije (predsjednika i dva člana) i jednoga pisara; sudije ove

³⁹⁾ Konstantin Konstantinovič Rodofinikin (1765-1838) prvi ruski službeni predstavnik koji je došao u Srbiju 1807, sa posebnim zadatkom da pomogne unutrašnju organizaciju državne vlasti, pa je za tu potrebu izradio i „Osnovaniye Praviteljstva Serbskago”. Zalagao se da se Karadordjeva vlast ograniči jednim Senatom koji bi bio vrhovna vlast u Srbiji. U tom cilju je održavao veze sa opozicijom vrhovnog vožda i preko svake mere se mešao u unutrašnje političke odnose.

⁴⁰⁾ Pravit. Sovjet, str. 55.

⁴¹⁾ Isto, str. 65.

⁴²⁾ Isto, str. 58.

⁴³⁾ Isto

izbirao je narod (zvalo se da je izbirao narod, ali su upravo izbirale starješine — Vukova napomena) kao i sovjete, a pisara ako nijesu imali, sovjet je bio dužan naći ga i poslati im; predsjedniku je određeno bilo na godinu 400 groša, a članovima i sekretaru po 300. Ovome sudu mogao je svaki čovjek tužiti i vojvodu, i on je morao doći na sud da se odgovara. Ko ovijem nahijskijem sudom nije bio dovoljan, mogao se tužiti sovjetu (...).⁴⁴⁾ U diplomama kojima su potvrdili neke stare i imenovali nove vojvode, Karađorđe i Sovjet (1811) takođe posvećuju pažnju sudstvu. „Magistratce s pisarom opravite amo u Beograd s Sovjetu, gdi će oni primiti poučenije i nastavljenije kako će postupati i presudjavati (...) što koj gdi učini zlo, pohara ili što bude, da ga imate predavati Sudu u Magistrat. Koje mu magistrat presuditi nemože onice onakove slati u Sovjet.”⁴⁵⁾

O sudskom postupku, dokaznim sredstvima, kaznama, kao i uopšte o pravu ustaničke Srbije, Vuk je ostavio sasvim malo, ili nimalo podataka. Tako nalazimo jedan opis *mazije* — prastarog iracionalnog dokaznog sredstva. „U Srbiji sunđo skoro kašto vadili maziju, t.j. kad na kakvoga čovjeka reku da je što ukrao, a on se odgovara da nije, onda uzavre pun kazan (ili veliki kotao) vode, pa u onu vrelu vodu metnu komad vruća usjala gvožđa (ili kamen), a onaj, na koga vele da je ukrao, zasuće rukave, pa objema rukama izvadi ono gvožđe iz vode. Ako ne bude ukrao ono što na njega govore, ne će se ožeći ni malo, ako li bude ukrao, izgoreće mu ruke (ja ne znam ni jednoga koji je vadio maziju da se nije ožegao, a znam dvojicu što su im ruke izgorele (...)).⁴⁶⁾

Ustaničko zakonodavstvo izmenilo je mnoge *običaje* i šteta je što Vuk, kao njihov najbolji poznavalac, nije o tome ostavio više podataka. „U Srbiji su prije nekoliko godina tako mlogo iskali za djevojke, da se siroma čovek nije mogao oženiti: zato je Crni Đordđije bio izdao zapovijest, da nije slobodno iskati (ni uzeti) za djevojku više od jednog dukata.”⁴⁷⁾ „Crni je Đordđije bio zabranio otimati djevojke: izdao je zapovijest da će svakoga momka za koga otmu djevojku pogubiti; popa, koji vjenča otetu djevojku, obrijati (raspopiti); kuma, djevera i starog svata šibati, a ostalijem otmičarima svakom po 50 batina udariti. Pošto Turci 1813. godine oblađaju Srbijom otmica se opet povrati, ali je poslije knez Miloš Obrenović sudiši nekolicini po zakonu Kara-Đordjevu istrijebi sa svijem u području svojem (...).⁴⁸⁾

Lokalna uprava tokom Ustanka postepeno gubi svoj raniji karakter što je uslovljeno delimično ratnim uslovima, a delimično jačanjem centralne vlasti. „Za vladanje Crnoga Đordđija bio je po jedan vojvoda u svakoj knežini, tako je n. p. Stojan Čupić bio vojvoda u Mačvi, Miloš Stoićević u Pocerini i t.d. Knežine su opet bile razdijeljene na srezove, nad kojima su bili kapetani ili velike buljubaše.”⁴⁹⁾ „I za

⁴⁴⁾ Isto, str. 10.

⁴⁵⁾ Isto, str. 62.

⁴⁶⁾ Srpski Rječnik, pod „mazija”.

⁴⁷⁾ Isto, pod „ženidba”.

⁴⁸⁾ Isto, pod „otmica”.

⁴⁹⁾ Isto, pod „knežina”, a slično i pod „vojvoda”.

vremena Kara-Karađorđijeva u svakoj knežini bio je pored vojvode ovaki knez (Vuk ovde misli na knežinske knezove, oborknezove) ali je *vojvoda bio prvi gospodar, i knezova je vlast bila gotovo još manja nego pod Turcima (...)*⁵⁰⁾, Za vremena Kara-Đordijeva, pošto se vojska bila malo uredila, velike buljubaše nazovu se kapetanima, a područje ovakoga kapetana zvalo se srez, u kome je bilo nekoliko sela i malijeh buljubaša (...)⁵¹⁾

Ustavnim aktima iz 1808. godine odlučeno je da sve starešine u nahiji ubuduće moraju da se pokoravaju svome vojvodi, a vojvode su neposredno potčinjene Karađorđu. Izdavanje *diploma* vojvodama 1811. godine i tačno određivanje njihovih prava i dužnosti, nesumljiv je pokazatelj da je knežinska samouprava konačno ukinuta. „Vojvodama, kako dojakošnjima tako i onima koji se nanovo postave, dadu se od prilike ovake diplome kao što je ova Luke Lazarevića:

Serbskomu vojvodi G. Luki Lazareviću

Trudi vaši za otečestvo podneti, i istinaja hrabrost vaša protiv neprijatelja na raznim mjestima pokazanaja, obratila je naše vнимање на вас и в знак вашего отлиčја и вознаграždenija потврђдавамо имено вас војводом и комендантом Шабаћким, и knežine ваše от ниže imenovati села sledjuščim образом:

1.) *Vam vlast dajemo s knežinam vašim upravlјati i s onim polno zapovjedati čto vam se predpiše, a obšćestvo, koje će biti pod vašom vlastiju, neugnjjetavati.*

2). *Vi da budete polni ispolnitelj volji praviteljstvujušča sovjeta narodnja, i volji mojej.*

3). *U djelima vojenim ot sad u budušće zapovesti, nastavljenija i potrebovanija primaćete iz praviteljstvujušča sovjeta ot G. Popečitelja vojenoga Mladena Milovanovića, u takovim što vam potrebno bude ot njega ištite.*

4.) *U djelam vnutrenim vaši knežina što god biva, i treba da javljate u Praviteljstvujuščij Sovjet G. Popečitelju vnutrenih djela Jakovu Nenadoviću, ot kojega u takovim primaćete nastavljenija.*

5.) *V pročem krome našej pod nikoga vlast nepodpadate, kastelno knežine Sabačke; sleduje vam znati u budušće, komu se imate pokoravati.*

6). *U vreme vojevanja pod kojega komandujuščago v poslušanije i pokornost vam predpiše se biti, svajajejše da zapovjesti onago ispoljavate; ibo svakij takovij komandujuščij biće ot nas izbran, i naime novan. Uvjereni mi, da vi s vašom priznanostiju koju vam okazujemo,*

⁵⁰⁾ Isto, pod „knez”.

⁵¹⁾ Isto, pod „kapetan”.

bićete zadovolni, — usugubite trude vaše, u djelam kasajuščimsja blagopolučija naroda i za pokazati sebe dostoјnim sego uvaženija.

U Beogradu Januarija 18. 1811.

utverždeno pri narodnjem sabraniju
verhovnij Serskoga naroda vožd

(M.P.) Georgij Petrovič

(M. P.) Praviteljstvujuščij Sovjet narodnij.⁵²⁾

— drugi deo članka u narednom Zborniku —

⁵² Pravit. Sovjet, str. 59—60.

DRAGAN K. NIKOLIĆ
assistant

L'OEUVRE DE VUK KARADŽIĆ-SOURCE POUR L'HISTOIRE
DE L'ETAT ET DE DROIT (I PARTIE)

R e s u m é

L'oeuvre imposante de Vuk Karadžić (1787-1864) l'une des plus importantes personnes de la culture serbe de la première moitié du XIX siècle, présente une contribution inappréciable aux maintes sciences et entre autres à l'Histoire de l'Etat et du Droit. Etant contemporain et souvent participant actif des événements réfractaires en Serbie, il a noté beaucoup de moments importants qui avaient eu lieu au cours du développement de l'organisation étatique, juridique et politique. A travers son travail sur l'historiographie nous pouvons suivre la situation politique, économique et sociale de la population serbe sous le pouvoir turc, dans le pachalik de Beograd immédiatement avant le commencement de la Première insurrection en 1804, l'instauration graduelle du pouvoir suprême de Karadjordje, qu'il désire à retenir (et en réussit) par rapport au Conseil et par rapport aux autres commandants populaires qui grandissaient parallèlement avec lui en faisant avec succès les guerres contre les Turcs. Vuk Karadić donne de précieuses données sur le processus de limitation et de l'abolition totale de l'autonomie locale qui se déroulait parallèlement avec le processus de la centralisation du pouvoir.

Dans la moindre mesure l'oeuvre de Vuk est la source des connaissances de droit, de l'audience, de l'organisation juridiciaire avant et pendant la Première insurrection serbe.

Ce travail est un essai de la systématisation des sources d'après l'analogie des sujets, car celles-ci sont dispersées dans les nombreuses œuvres de Vuk qui apparaissaient dans une large intervalle de 1818 à 1860 et dont certaines ne sont devenues accessibles au publicité qu'en 1901.

